

O SÚČASNOM NEOPRAGMATIZME

EMIL VIŠŇOVSKÝ, Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV, Bratislava

VIŠŇOVSKÝ, E.: On Contemporary Neopragmatism
FILOZOFIA 55, 2000, No 10, p. 777

The author offers an outline of the contemporary pragmatist scene in American philosophy. He shows the continuity and common features of classic and recent pragmatisms of which the most crucial are antifoundationalism and antirepresentationalism. In his analysis he distinguishes two main currents of neopragmatist philosophy: 1. post-analytic (Rortyan), and 2. neo-classic (neo-Peircean, neo-Jamesian and neo-Deweyan) lines. Finally he focuses on some characteristics of the Rortyan post-analytic neopragmatism as expressed in his last book *Philosophy and Social Hope* (1999).

Úvod. Dejiny filozofických smerov, prúdov či škôl sú nevyspytateľné. Svedčí o tom aj súčasný návrat a znovuoživenie pragmatizmu, ktorý je znova "v obehu", znova sa o ňom diskutuje, znova sa objavujú filozofi, ktorí sa k nemu hlásia, a to nielen v samotnej krajine jeho pôvodu, v USA, kde dokonca tak či onak "konvertujú" k pragmatizmu, resp. "aplaudujú" mu aj príslušníci už zaslúžilej generácie pôvodne analytických filozofov, napr. H. Putnam, J. Margolis, N. Rescher, S. Cavell atď. Tento prípad revitalizácie pragmatizmu zrejme znova dokazuje, že dejiny filozofie ako také nie sú žiadnym lineárnym procesom, v ktorom by sa jednoducho po sebe striedali jednotlivé smery, pričom jeden by "prekonával" druhý, ale nie sú ani jednoduchým návratom *ad fontes*. Preto je dosť dogmatické tvrdiť, že tá či oná filozofická škola je už raz a navždy "mŕtva", že sa už nikdy nemôže objaviť jej "neo-variant", že sa už nikdy nikto k nej nebude vracieť, nanovo ju čítať a reinterpretovať a že z nej neutvorí nejaký nový, vplyvný, ba až populárny smer myslenia. Na jednej strane by sme sa teda v rámci dejín filozofie nemali dať len tak ľahko niečím prekvapiť, na druhej strane sa zrejme ani tu prekvapeniam celkom nevyhneme. F. Novosád napríklad v jednej zo svojich štúdií napísal: "Vari jedným z najväčších prekvapení vo filozofii druhej polovice nášho storočia bolo intelektuálne vzkriesenie liberalizmu. Nie že by liberalizmus bol už celkom mŕtvy, úplne zabudnutý. To nie, to naozaj nie... Liberalizmus sa javil ako 'zavŕšená' doktrína, kde už niet čo dodať, o čom diskutovať, kde už máme do činenia len so 'samozrejmými'. Liberálne orientovaní myslitelia boli síce rešpektovaní, málokto ich však považoval za intelektuálne zaujímavých." ([1], 7) Ak by sme v tejto pasáži termín "liberalizmus" jednoducho nahradili termínom "pragmatizmus", vystihovalo by to našu situáciu takmer navenok rovnako.

Návrat pragmatizmu dnes - hoci, samozrejme, v novej podobe - je už faktom. O prekvapivosti tohto faktu však hovorí aj jeden z najlepších súčasných amerických historikov ideí, James T. Kloppenberg. Poukazuje na prácu svojho nemenej významného kolegu Davida A. Hollingera, ktorý v roku 1980 písal, že oproti roku 1950, keď sa ešte pragmatizmus vyhlasoval priam za "oficiálnu filozofiu Ameriky", v priebehu nasledujúcich troch desaťročí takmer zmizol zo scény; preto Hollinger mohol v r. 1980

urobiť záver, že "ak má pragmatizmus nejakú budúcnosť, tá sa bude pravdepodobne veľmi líšiť od jeho minulosti, a to možno natoľko, že nebudú mať ani spoločné meno". Kloppenberg k tomu v roku 1998 dodáva: "A predsa je pragmatizmus nielen živý a zdravý, ale stretávame sa s ním na každom kroku. Odkazy na pragmatizmus sa vyskytujú so závažnou frekvenciou od filozofie po spoločenské vedy, od štúdiá literatúry po štúdiá etnicity, od feminizmu po právnu teóriu. Ako predpovedal Hollinger, väčšina z tohto pragmatizmu sa veľmi odlišuje od jeho pôvodnej verzie. Niektorých postmodernistov priťahuje pragmatizmus preto, že ponúka zničujúci kritiku všetkých filozofických základov a zdôvodňuje široký lingvistický skepticizmus proti akýmkoľvek nárokom na objektivitu, konsenzus a pravdu. Takto poňatý pragmatizmus, skôr ako druh postmodernizmu než ako aktualizovaná verzia hľadania pravdy, ktoré James stotožňoval so Sokratom a Millom, sa skutočne stal starým menom pre nové spôsoby myslenia." ([2], 83-84)

Cieľom tejto state je predovšetkým podať základnú a všeobecnú informáciu o súčasnej - u nás stále ešte dost' neznámej - neopragmatistickej scéne. Kritika tejto filozofie, resp. isté zhodnotenie jej možností a limitov, prínosu i problematických miest, si vyžaduje viac priestoru, a teda ďalšie samostatné štúdie.

Čo je (neo)pragmatizmus? Napriek faktu novosti súčasný neopragmatizmus nemôžeme celkom pochopiť bez pochopenia predchádzajúceho vývinu tejto filozofickej tradície. Preto v skratke načrtne jej korene a peripetie, ktorými prešla.

Pragmatizmus je americká filozofická škola stará niečo vyše sto rokov. Tento myšlienkový prúd však len zavŕšil a syntetizoval idey, ktoré boli v USA v "obehu" už jedno-dve storočia predtým. Jadrom celej americkej kultúry - ktorá sa aj po roku 1776 stále vymedzovala voči nemu, či už súhlasne, alebo v opozícii - je puritanizmus ako náboženské hnutie. V puritanizme sú v zárodku obsiahnuté napríklad tieto idey: 1. *kultúrny duch slobody*, uplatnený v boji za nezávislosť kolónií, najprv a najmä ako duch náboženskej slobody; 2. *kultúrny duch (americkej) výnimočnosti a misie* - ktorý sa spája s prvým - ako túžba vytvoriť úplne novú, slobodnú krajinu. Puritáni sami seba pokladali za vyvolených ľudí, ktorí sú povolani vytvoriť nový raj na zemi, ukončiť jedny dejiny a začať nové. Toto vizionárstvo korešpondovalo s ranonovovekým európskym sociálnym utopizmom; 3. *kultúrny duch optimizmu a zameranosti na budúcnosť*, s ktorým sa spája aj povestná americká hrubá čiara za minulosťou, resp. nechť pozeráť sa dozadu, čo u nás radi nazývame "americkou stratou zmyslu pre dejiny" (a čo - zrejme intelektuálne nikdy nenaturalizovaný Američan - G. Santayana vystihol v známej myšlienke, že kto zabúda na svoje dejiny, bude ich musieť prežívať znova a znova). S tým ďalej súvisí idea napravitel'nosti vecí a vylepšovania sveta; idea využívania všetkých prostriedkov, ktoré máme k dispozícii na tento účel (neskorší Jamesov meliorizmus). Ďalej to boli *idea spojenia vedy a náboženstva* - chápanie vedeckého bádania ako realizácie viery, hľadania a obhajoby božieho poriadku v prírode (u C. Mathera aj J. Edwardsa, neskôr u B. Franklina aj R. W. Emersona); *idea činorodosti* (aktívneho Boha a energického človeka) namiesto stredovekej kontemplatívnosti, mysticizmu, bázne; idea spojenia osobnej slobody a verejných cností (individualizmu s komunitarizmom), kalvinistické idey spojenia morálky a politiky, asketizmu a hrdosti atď.¹

¹ V rozpore s touto všeobecne rozšírenou interpretáciou dejín americkej filozofie je prístup

Samotný príbeh vzniku a vývoja pragmatizmu vyzera v skratke nasledovne. V poslednej štvrtine 19. storočia možno hovoriť o americkej rekonštrukcii vo filozofii, ktorej vplyv pokračoval aj v prvej štvrtine 20. storočia, najmä po vydaní Jamesovho *Pragmatizmu* (1907), keď sa na tému "pragmatizmus" rozpútali ostré diskusie aj na medzinárodnej scéne.² Tým sa však éra klasického pragmatizmu skončila, pretože v ďalšom štvrtstoročí (1925-1950) už fakticky existovala len Deweyho verzia - Peirce totiž ešte len čakal na svoje znovuobjavenie³ a na Jamesa sa (po jeho smrti v roku 1910) už takmer zabudlo, snáď okrem jeho psychológie a filozofie viery. Po Deweyho smrti (1952) pragmatizmus na ďalšie štvrtstoročie takmer zmizol zo scény, nielen svetovej, ale aj domácej, americkej, hoci i napriek tomu sa marginálne udržiaval na niektorých univerzitách v USA, kde stále existovali filozofi, ktorí o ňom písali aj v 60. rokoch (napr. R. Bernstein). Okrem toho to boli historici americkej filozofie a kultúry (M. White, J. E. Smith, J. J. McDermott, R. W. Sleeper, A. Edel, H. S. Thayer ai.), ktorí ne nechávali na pragmatizmus úplne zabudnúť, i keď len z historického hľadiska.⁴

Čosi ako "časovaná bomba" však explodovalo v roku 1979 (teda takmer presne 100 rokov po Peircovom zakladateľskom článku *Ako vyjasniť naše idey* z roku 1878), keď R. Rorty vydal svoju *Filozofiu a zrkadlo prírody*. Vďaka tomu posledné štvrtstoročie 20. storočia pripomína to prvé, keď sa znova vedú spory o to, čo je a čo nie je pragmatizmus, čo chce a načo sa znova oživuje atď.

Na otázku "Čo je pragmatizmus?" však neexistuje ani dnes jednoznačná odpoveď. Napokon, podľa samých pragmatistov to ani nie je potrebné. Pragmatizmu bol od počiatkov jasný pluralizmus - je to skrz-naskrz pluralistická filozofia.⁵ Zdá sa teda, že legitímne môže existovať neobmedzené množstvo filozofii pragmatistického typu, resp. aj toľko pragmatizmov, koľko je pragmatistov - filozofov, hlásiacich sa k nemu.⁶ Tento "vnútorný konflikt narácií", presnejšie "vnútorná rozmanitosť narácií" je podľa R. Bernsteina skôr znakom vitality než frustrácie. Podľa neho "... tradícia pragmatizmu sa vždy

S. Cavella, ktorý akcentuje tradíciu amerického romantizmu R. W. Emersona a H. D. Thoreaua [3]. Inšpirovaný týmto prístupom dokazuje priamu afiliáciu medzi romantikmi a pragmatistami vo svojej práci aj R. B. Goodman [4].

²Otvoreným fórom týchto diskusií sa stal najmä 3. medzinárodný filozofický kongres v Heidelbergu v roku 1908. Bližšie informácie o tom podal český filozof K. Vorovka (1879-1929) vo svojej vynikajúcej, dodnes zaujímavej monografii *Americká filozofie*. Praha, Sfinx 1929, s. 217-235.

³V roku 1931 začali Ch. Hartshorne a P. Weiss vydávať *Collected Papers*, avšak celý projekt ôsmich zväzkov dokončil až A. Burks v roku 1958.

⁴J. J. Smith napr. v r. 1957 publikoval v *Review of Metaphysics* štúdiu *The Course of American Philosophy*, ktorú neskôr jeho kolega J. McDermott označil za počiatok renesancie klasickej filozofie, teda aj pragmatizmu.

⁵Už A. Lovejoy v r. 1908 vo svojom článku v *Journal of Philosophy* napočítal 13 pragmatizmov (bližšie pozri v jeho *The Thirteen Pragmatism and Other Essays*. Baltimore, The Johns Hopkins Press 1963).

⁶Tento znak pragmatizmu už v jeho počiatkoch veľmi dobre vystihol G. Papini svojou známou metaforou o "chodbe v hoteli, do ktorej ústia nespočetné izby", pričom v každej izbe si každý pragmatista vedie svoje skúmanie, avšak "chodba patrí všetkým a všetci, čo sa chcú dostať dnu alebo von zo svojich izieb, musia po nej prejsť." W. James bol touto metaforou fascinovaný.

konštituovala a rekonštituovala prostredníctvom 'argumentatívneho prerozprávania' svojich narácií. Nemyslím si, že existuje nejaká 'esencia' pragmatizmu - či dokonca nejaký súbor presne definovaných záväzkov alebo tvrdení, ktoré by boli spoločné všetkým takzvaným pragmatistom. Pragmatizmus bol v podstate vždy spochybňovaný pojem. Išiel by som však ešte ďalej, pretože si myslím, že hlavným dôvodom bohatstva a rozšírenia pragmatistickej tradície je rozmanitosť hlasov a príbehov, ktoré ju tvoria, hoci aj navzájom nesúhlasných" ([6], 61).

Napriek tomu sa Bernstein nemohol celkom vyhnúť niektorým spoločným charakteristikám, typickým pre ten či onen variant pragmatizmu, pre ktoré však používa voľné wittgensteinovské označenie "rodinnej príbuznosti". Takouto charakteristikou by mohol byť predovšetkým "anti-dualizmus", ktorý by podľa neho "mohol slúžiť ako takmer kardinálny princíp, ku ktorému by sa hlásili všetci pragmatisti"; ďalej by to mohla byť praktická orientácia pragmatistickej filozofie na problémy ľudí a ich dobrého života; avšak "jediným bodom, na ktorom by sme mali trvať" ako na centrálnom a najdôležitejšom v celom pragmatizme, podľa neho je to, "že v záujme pragmatistu by malo byť pokračovať v argumentácii - v argumentatívnom prerozprávaní pragmatistického dedičstva v zmysle Peircovej požiadavky: Neblokovať cestu skúmaniu!" ([6], 65-67)⁷ Ešte skôr Bernstein hovoril o "pragmatistickom *étose*" tvorenom piatimi navzájom spätými základnými témami, ktorými sú 1. anti-fundacionizmus, 2. kritické skúmanie, 3. sociálny charakter Ja, 4. radikálna kontingencia a zmena, 5. pluralita ([7], 7-10). Podľa neho "všetci pragmatisti - starí aj noví - boli vždy ostro kritickí k akýmkoľvek odkazom na absolútno. Trvajú na zásadnej pluralite skúsenosti, presvedčenia a skúmania. Odmietajú fixné dichotómie faktu a hodnoty, deskripcie a preskripcie... Všetci pragmatisti majú silný zmysel pre to, čo Rorty nazýva 'kontingenciou', neistotou ľudskej existencie... Prevažujúcim duchom pragmatizmu nie je (okrem Rortyho) dekonštrukcia, ale rekonštrukcia" ([8], 831-832).

Rekonštrukciu pokladá za jadro pragmatizmu aj J. J. Stuhr - ide o rekonštrukciu filozofie, skúsenosti i spoločnosti; je to pokojná, mnohodimenzionálna a otvorená rekonštrukcia; ale je to aj kritická rekonštrukcia zameraná na budúcnosť a na problémy ľudí ([9], ix). Pragmatizmus rekonštruje filozofiu nielen z hľadiska obnovenia jej "vonkajšej" funkčnosti vo vzťahu k riešeniu ľudských a spoločenských problémov, ale rovnako z hľadiska jej "vnútra", t.j. samotnej problematiky - toho, o čom a ako filozofujeme (či máme filozofovať). Z tohto hľadiska pragmatizmus prehodnocuje a nanovo formuluje predovšetkým problémy dvoch tradičných filozofických disciplín: ontológie a epistemológie.

Základný "duch" klasického pragmatizmu je nepochybne vlastný aj novému, súčasnému pragmatizmus. V pozadí celého prúdu sú najmä tieto vedúce anti-karteziánske a darvinistické idey:

1. Človek je bytosť, ktorej v živote nejde v prvom rade o poznávanie, ale o život sám. Je to bytosť praktická, nie teoretická. Poznanie, teória je len jednou, i keď veľmi významnou súčasťou (nástrojom) celkovej životnej činnosti človeka.

⁷ V tomto tvrdení nemožno nevidieť paralelu (či dokonca len parafrázu) s Rortyho tvrdením o pokračujúcej konverzácii ako zmysle filozofie z hľadiska pragmatizmu. Bernstein je veľkým, hoci nie nekritickým, obdivovateľom Rortyho.

2. Žijeme vo svete, ktorý sa neustále mení a je pluralistický. Z toho môžeme odvodit' pragmatistickú koncepciu mysle, vedomia, pravdy, myslenia a všetkého ostatného vrátane hodnôt atď. Napr. naša racionalita je vlastne analógiou, variantom, pokračovaním procesov účelnosti v prírode inými, kultúrnymi prostriedkami.

Základná idea deweyovskej epistemológie aj rortyovskej anti-epistemológie je teda spoločná: človek nie je predovšetkým poznávací subjekt, ktorý stojí proti poznávanému objektu (myslel' nie je zrkadlo, ktoré stojí proti prírode). Človek ako taký v celej totalite svojho bytia a bytostných síl je *súčasťou svojej konkrétnej životnej situácie*. Nemôžeme začať filozofovať vychádzajúc z protikladu (dualizmu) subjektu a objektu (zrkadla a prírody), ale musíme začínať opisom situácie, v ktorej sa nachádzame. Aká je genealógia našej životnej situácie - čo je to za situácia, čo obsahuje, ako sme k nej dospe- li? V tejto situácii sa musíme orientovať, ak chceme žiť a prežiť, ba navyše skvalitňovať svoje žitie. V tejto situácii sme to my, kto vyčleňujeme to alebo ono ako svoj objekt činnosti, ba dokonca vyčleňujeme sa ako subjekty a vyčleňujeme aj iné subjekty. V tejto situácii používame na jej zvládnutie aj také nástroje, ako je jazyk. Neexistujeme mimo svojej situácie; a pre nás ani neexistuje nič mimo tejto situácie. Mohli by sme preto hovoriť o deweyovskej "ontológii situácie", v ktorej ide o našu konkrétnu situovanosť vo svete.⁸

Preložené do odborného jazyka filozofie to znamená, že pragmatizmus je predovšetkým *anti-fundacionizmus a anti-representacionizmus*: niet nijakých absolútnych a nemenných základov, na ktorých by stálo naše poznanie, myslenie, ba ani naše konanie a celý náš život - okrem tých "základov", ktoré sme si sami spontánne či zámerne zvolili a vytvorili; a nejde v prvom rade ani tak o to, či je naše poznanie a myslenie viac alebo menej presnou reprezentáciou reality mimo nás, ale o to, ako nám slúži pri orientácii v našej životnej situácii ako nástroj na prežitie, resp. na skvalitňovanie nášho života.

Pre spoločného "ducha" pragmatizmu - starého či nového - je teda charakteristické to, že je to "duch" skôr rekonštruktívny než dekonštruktívny; skôr melioristický než "apokalyptický"; orientovaný viac na konanie ako na kontempláciu, viac na budúcnosť ako na minulosť, viac na dôsledky ako na príčiny; že je nedogmatický, a nie fundamentalistický; demokratický a komunitaristický, a nie elitársky a individualistický atď. Pravdaže, nový pragmatizmus by nemal celkom dobre zmysel, ak by iba v inej situácii opakoval to, s čím už prišiel jeho klasický variant; na jednej strane preto musí nastoľovať nové témy a otázky, na druhej strane domýšľať staré prístupy a odpovede tak, aby sa jasne ukázala ich filozofická intencia. Podľa Bernsteina klasický pragmatizmus predbiehal svoju dobu a až dnes začína byť plne doceňovaný. Vďaka tomu skrýva v sebe možnosti prekonať aj kontroverziu modernita *versus* postmodernita. Pragmatizmus má dvojakú janusovskú tvár: na jednej strane hlboko korení v americkej kultúre a tradícii, na druhej strane je k nej kritický, usiluje sa ju transcendovať.

⁸ Pravdaže, je tu otázka: A nemôžeme túto svoju situáciu či situovanosť nejako transcendo-vať? Áno, ale čo je táto transcendencia? Náboženský únik k bohu? Únik do osobnej izolácie? Únik do virtuálnej reality? Pre filozofov to bol vždy viac či menej reálny problém slobody, emancipácie. Pre Deweyho je to však veľmi reálny problém transformácie a rekonštrukcie samotnej situácie prostredníctvom tvorivej inteligencie a konania.

Dva smery súčasného neopragmatizmu. Ak chceme pochopiť súčasný "nový pragmatizmus" (neopragmatizmus), musíme rozlíšiť v jeho rámci dve relatívne samostatné línie, ktoré sa voči sebe nachádzajú v pomerne komplikovanom vzťahu:

1. Prvým smerom rozvoja súčasného neopragmatizmu je *rortyovská* línia, odvodzovaná (hoci s výhradami) od Quina, W. Sellarsa, Davidsona, ktorá je produktom "pragmatizácie" analytickej filozofie buď v dôsledku pochopenia jej vlastných hraníc a hľadania iných riešení tradičných filozofických problémov, alebo - ako oveľa radikálnejšie postupuje sám Rorty - úplného odmietnutia týchto problémov a presmerovania celej orientácie filozofie na iné otázky. Tento prúd súčasného pragmatizmu nazývam "*post-analytickým pragmatizmom*" a jeho hlavným protagonistom je, pochopiteľne, R. Rorty. Hoci na Rortyho nikto nenadväzuje absolútne bez výhrad, za ďalšieho významného predstaviteľa tejto línie môžeme pokladať R. Shustermana, ktorý takisto prešiel k pragmatizmu od analytickej filozofie a presadil sa v oblasti estetiky. Jeho *Pragmatistická estetika* [10] je jednou z najčítanejších kníh v rámci súčasného neopragmatizmu a vyšla už v dvoch vydaniach (1992, 2000).

2. Druhým smerom rozvoja súčasného neopragmatizmu je nový návrat, znovuobjavovanie, nové čítanie, nové interpretácie a re-interpretácie klasického pragmatizmu (nezávisle od prvej línie), ktoré v americkej filozofii boli prítomné vždy; v rámci toho je rozšírené nielen nové čítanie Deweyho, ale čoraz viac aj Peirca a Jamesa. V tejto línii teda existujú prinajmenšom tri prúdy: neo-deweyovský, neo-peircovský a neo-jamesovský, v rámci ktorých každý stavia na svojom "hrdinovi" a iba jeho pokladá za autentického pragmatistu. Čo je však pozoruhodné, takmer všetci zástancovia tejto línie sa stavajú proti prvej, rortyovskej línii, ktorú pokladajú skôr za trestuhodnú deformáciu pragmatizmu než za jeho autentické rozvíjanie. Jediné, čo sú ochotní Rortymu uznať, je jeho zásluha o novú vlnu oživenia záujmu o klasický pragmatizmus, najmä Deweyho. Tento prúd súčasného pragmatizmu nazývam "*neo-klasickým pragmatizmom*"; v rámci neho sa ako najvýraznejší protagonista vyprofiloval H. Putnam, ktorý, hoci čerpá aj z Deweyho, sa otvorene hlási najmä k neo-jamesovskému variantu. Hoci v ostatnom čase rastie aj tábor neo-peircovcov (V. G. Potter, V. Colapietro, D. Anderson, C. Hausman a i.), stále najpočetnejší sú neo-deweyovci (R. Bernstein, L. Hickman, J. Lachs, J. J. Stuhr, R. B. Westbrook, J. Campbell a i.).

Napriek tomu, že rozlíšenie týchto dvoch línii⁹ je pomerne zreteľné, nie je to tak, že by sme mohli bez výhrad do jednej či druhej zaradiť každého súčasného neopragmatistu. Rozlišovacím znakom môže byť postoj k tradičným filozofickým disciplinám, metafyzike a epistemológii, resp. k problému pravdy či k sporu relativizmus *versus* realizmus. Hlavný rozdiel však spočíva v báзовých konceptoch: kým u prvého je to stále jazyk, u druhého je to stále skúsenosť. Kým prvý chce byť skôr nárciou, druhý ešte stále teóriou. Každé zaradovanie je potom vecou interpretácie: podľa Rortyho má napr. Dewey bližšie k Heideggerovi a Wittgensteinovi než k Peircovi a Jamesovi; podľa môjho názoru je Rortymu bližší Nietzsche a Derrida než Dewey a James.

⁹S. Haacková [11] však rozlišuje z epistemologického hľadiska v celom pragmatizme tieto línie: 1. umiernený, reformistický prúd (realizmus): Peirce, Lewis, Ramsey, Sellars, Rescher; 2. radikálny, revolučný prúd (anti-epistemologický): Schiller, Rorty; a 3. neurčitý, obojaký prúd (má reformistické aj revolučné črty): James, Dewey, Quine, Putnam, Bernstein, Margolis.

Niektorí sa však pokúšajú o vlastnú koncepciu, ako napr. J. Margolis, ktorý sa vo svojej práci *Pragmatizmus bez základov* [12] usiluje o zmierovanie realizmu a relativizmu - zmierovacia stratégia sa mu zdá ako alternatíva voči privilegovaniu čohokoľvek vo filozofii i akejkolvek filozofie; podľa neho je epistemológia možná aj bez základov, a nemožno teda vylievať z filozofickej vane špinavú vodu fundacionalizmu spolu s umytým dieťaťom epistemológie. Podobne N. Rescher už dlhšie vypracúva vlastný variant "metodologického pragmatizmu" ako systémovo-teoretický prístup k teórii poznania [13] a najnovšie aj "komunikatívny pragmatizmus" [14].¹⁰ V oblasti metafyziky je pokusom o systémovú syntézu práca S. Rosenthalovej *Špekulatívny pragmatizmus* [15].

Zdá sa teda, že súčasná americká filozofia našla východisko zo situácie po radikálnom spochybnení tradície, v znamení ktorej sa niesla takmer celú druhú polovicu 20. storočia - po spochybnení analytickej filozofie, s ktorým prišiel Rorty. Našla novú cestu - cestu neopragmatizmu, hoci táto sa niektorým javí ako "koniec filozofie". Rortyho výzvu prijali a v súčasnosti na ňu reagujú - súhlasne či polemicky - aj mnohí starší, predtým viac či menej etablovaní analytici filozofi, ale objavujú sa aj noví radikáli ako C. West a celá plejáda mladších, menej známych akademických i neakademických filozofov-pragmatistov. Pragmatizmus teda nie je mŕtva tradícia a nikdy ňou ani nebol; vždy bol prítomný v americkom myslení (nielen filozofickom), takže vlastne vždy predstavoval "hlavný prúd v širokej a bohatej rieke amerického myslenia" ([16], 9). Filozofia v Amerike sa v neopragmatizme vracia k "filozofii Ameriky", avšak dnes už obohacovaná o analogické i nové prístupy na Starom kontinente.

Neopragmatizmus na medzinárodnej scéne a v postmodernom kontexte. Už v časoch rozvoja klasického pragmatizmu nebola celkom núdza o jeho zástancov aj mimo USA, hoci išlo prevažne o filozofov, ktorých príspevok nepresiahol hranice ich vlastnej krajiny (Anglicko, Taliansko, Francúzsko, Nemecko). Takmer výlučne išlo o recepciu Jamesovej verzie. Dnes je situácia iná a až teraz sa dá povedať, že pragmatizmus prestáva byť čisto americkou záležitosťou - dnes sa už etabloval aj v medzinárodnom kontexte.¹¹ Nepochybne k tomu prispeli aj Rortyho (alebo ním inšpirované) reinterpretácie neskorého Wittgensteina a raného Heideggera, ba dokonca aj Nietzscheho.¹² Súčasný pragmatizmus totiž prezentuje analogické kultúrno-kritické

¹⁰Rescher už v roku 1970 v práci *Scientific Explanation* hovoril o svojom "kognitívnom pragmatizme" a podobne sa vyjadroval aj v ďalšej práci *The Primacy of Practice* (1973).

¹¹K oživeniu pragmatizmu v medzinárodnom kontexte rozhodujúcim dielom prispeli najmä dvaja nemeckí filozofi: K. O. Apel svojimi vplyvnými štúdiami o Peircovi a J. Habermas, ktorý okrem Peirca už dlhšie využíva podnety z G. H. Meada a najnovšie aj Deweyho. Medzinárodnú reputáciu najznámejšieho nemeckého pragmatistu si však svojimi prácami získal H. Joas (napr. *Pragmatism and Social Theory*. Chicago and London, The University of Chicago Press 1993). K pragmatizmu sa hlásia, resp. pracujú v tejto línii jednotliví filozofi aj v Rakúsku (L. Nagl), Fínsku (S. Pihlstrom), v Maďarsku (J. Boros), Rusku (N. Pokrovskij), pomerne silná skupina pragmatistov je v Británii (H. O. Mounce, Ch. Hookway, M. Festerstein a i.) a v Poľsku (M. Kwiek, Ł. Koczanowicz, K. Wiłkoszewska a i.) atď.

¹²Stačí si pozrieť jeho úvod k [17] o nietzscheovskej filozofii alebo prácu M. Okrenta: *Heidegger's Pragmatism*. Ithaca and London, Cornell University Press 1988 a i.

postoje ako európska postmoderna, odvodzujúca svoj rodokmeň od Nietzscheho. Ich spoločným menovateľom je prehodnotenie dedičstva nielen novovekej karteziánskej filozofie, ale vlastne celej Západnej filozofickej tradície počnúc Platónom. To, čo bolo a je na pragmatizme vari najťažšie stráviteľné, je práve jeho *anti-platonizmus*. Pragmatisti sa "dívajú na túto platónsku tradíciu ako na niečo, čo sa už prežilo. Neznamená to však, že oni sami musia ponúknuť nové, ne-platónske odpovede na platónske otázky. Skôr zastávajú názor, že by sme si už viac nemali tieto otázky klásť." ([18], 506-507)

Položme si teda otázku, prečo je dnes pragmatizmus znovu oživovaný, aktualizovaný a zaujímavý nielen v USA? C. West vidí v tejto súvislosti tri základné momenty ([19], 3-4): po prvé, rozčarovanie z tradičnej podoby filozofie ako transcendentálneho skúmania, zameraného na hľadanie Pravdy, Dobra a Krásy; po druhé, skúmanie a odhaľovanie vzťahov medzi poznaním a mocou, kogníciou a ovládaním, diskurzom a politikou; a po tretie, skúmanie ľudskej činnosti ako sociálne štruktúrovanej mocou, rodom, triedou atď. Renesancia pragmatizmu teda nie je náhodná: v dobe nihilizmu, terorizmu a všeobecného ohrozenia ľudstva ide o obrat filozofie od epistemológie k hodnotám, normám a ideálom, ku kultúre a spoločnosti. Pre filozofov v USA to má nepochybne iný význam než pre nás - pre nich je to návrat a znovuoobjavenie ich vlastnej minulosti, životaschopných koreňov v opozícii k západoeurópskej tradícii, ktorú preberali v 20. storočí, najmä po 2. svetovej vojne. Je to znovuoobjavenie nových dimenzií demokracie a slobody ako tradičných amerických ideálov a hodnôt. Súčasný pragmatizmus je otvorene politický a hlási sa k liberálnej ľavici. Mnohí filozofi spájajú s pragmatizmom svoje nádeje na reformu americkej kultúry a spoločnosti, pretože ho považujú za to najlepšie, čo môže Amerika sebe samej i svetu dať.

Pragmatizmus odpovedá na výzvu súčasnej doby, ktorá je nepochybne tým, čo o nej prorokoval už Nietzsche: prehodnocovaním všetkých hodnôt. Na naše súčasné pochybnosti a neistoty, trápenia a hľadania prikladá náplast' J. Dewey tým, že "hľadanie istoty" (ako nazval jednu zo svojich hlavných prác), ktoré bolo filozofickým i kultúrnym ideálom, intelektuálnou i emocionálnou potrebou Západného človeka už od čias antických Grékov, je vlastne zbytočné. Je to jednoducho omyl, pretože žijeme vo svete, ktorý takto uspôsobený nie je; žijeme skôr v herakleitovskom svete, ktorý je plný rizika. Ľudia boli a sú nútení vytvárať si množstvo stratégií, ako prežiť v takomto svete, ako fixovať, relatívne ustáliť aspoň niektoré záležitosti a aspoň na nejaký čas, no Herakleitos i Dewey mali zrejme pravdu: o absolútnu istotu a nemennosť nemá zmysel usilovať, pretože neexistujú. Nič, ani naše poznanie, ani veda nemajú raz a navždy dané, pevné a absolútne základy. Svet je skôr otvorený a pluralistický tak, ako ho vnímal W. James, než uzavretý a monistický.

Pragmatizmus teda vykazuje isté spoločné črty s postmodernou alebo s kritikou súčasnej doby a kultúry, nie je však v žiadnom prípade nihilizmom. Pragmatizmus nie je ani deštruktívny, ani dekonštruktívny. Je skôr "genealogický", keď sa snaží vystopovať povahu vecí podľa toho, ako vznikali a vyvíjali sa. Podľa J. Stuhra majú postmodernisti a pragmatisti spoločné (popri inom, napr. decentralizácii karteziánskeho subjektu) to, že "trvajú na neredukovateľne časovej, priestorovej, sociálnej, kontextuálnej povahe ľudských subjektov, jazykov, myšlienok, skúseností" ([9], 92), no rozdiel medzi nimi spočíva v tom, že pragmatizmus obsahuje jamesovský meliorizmus (trvalú snahu

o zlepšovanie), deweyovskú tvorivú inteligenciu pri riešení problémov a rortyovskú sociálnu nádej. Ide mu tak o rekonštrukciu filozofie, ako aj o rekonštrukciu celej kultúry. Pragmatizmus v žiadnom prípade nie je rezignáciou na peripetie a komplexnosť súčasnej doby. Ak platí princíp sebareferencie, t.j. že každá čo len trochu lepšia a serióznejšia filozofia má aplikovať myšlienky, ktoré hlása, aj na seba samu, tak pragmatizmus má v komplexnej metóde rekonštrukcie veľmi silný nástroj životaschopnosti. "Rekonštruktívny pragmatizmus", ako nazýva svoju vlastnú verziu R. Shusterman, "je aktívne intervencionistický, zameraný na dosiahnutie - nielen na reprezentáciu alebo metafyzické spracovanie - kultúrnej zmeny. Hľadá viac než len filozofické vysvetlenie kultúry, a to zásadné kultúrne zdokonalenie." ([20], 163) Podstatou takéhoto pragmatizmu je spojenie pozitívnej vize a praktického činu.

Rortyho filozofia doby a sociálnej nádeje. Pragmatizmus chce transformovať filozofiu a rekonštruovať dejiny filozofie. Inak povedané, chce ich presmerovať na inú koľaj. Táto nová koľaj by mala filozofiu vyvieť z labyrintu jej abstraktných pojmových schém a dualizmov, vyvieť ju z mimočasovej platónskej ríše absolútne dokonalých a nemenných ideí a priviesť ju späť do života, k riešeniu dôležitých problémov bytia ľudí, k dynamickej prítomnosti v kultúre, zakotviť ju v skúsenosti a udržať ak už nie na pulze dňa, tak aspoň na pulze doby.

Tak to robil Dewey vo svojej dobe. Príkladom pragmatistu, ktorý sa usiluje o podobné ciele je dnes Rorty. Vo svojej poslednej knižke *Filozofia a sociálna nádej* [21], ktorá je vyjadrením globálneho znepokojenia filozofa nad stavom súčasného sveta, priamo hovorí, že chce vymeniť poznanie za nádej, čo je len inak povedané, že mu nejde o minulosť, ale o budúcnosť, ktorú vidí ako vážne ohrozenú. Táto pozícia je plne pochopiteľná, ak si osvojíme názor, že nefilozofujeme z večnosti a pre večnosť, ale vždy z konkrétnej sociokultúrnej situácie a pre túto situáciu a pre riešenie jej problémov (a ľudia majú aj vážne problémy, napr. problém krutosti, solidarity a nádeje). Vychádzajúc z tejto koncepcie sociokultúrneho ukotvenia filozofie a zo súčasnej konkrétnej situácie Rorty vo svojej poslednej knižke hovorí, že dnes už nejde o to, aby filozofi vytvárali univerzálne teórie absolútneho bytia a poznania, pretože tieto ciele, ak nie sú falošné, sú napokon aj ľudskými silami nespĺniteľné, a ak by aj boli splniteľné, málokomu by to pomohlo, iba ak sláve samotného filozofa medzi jeho kolegami. Zaiste možno k tomu dodať: nech filozofi v rámci plurality filozofií, ich podôb a cieľov robia aj to. No podľa Rortyho dnes ide o to, aby sa hlavná "masa" tvorivej filozofickej energie presmerovala do oblasti riešenia ľudských problémov v podobe sociokultúrnych, etických, axiologických, estetických aj politicko-ekonomických problémov. To napokon požadoval už Dewey vo svojich posledných článkoch na sklonku života, kde uvažoval nie o minulosti, ale o budúcnosti filozofie a hovoril, že takéto minimálne tematické, ak už nie aj metodologické presmerovanie filozofie, je životne dôležité nielen pre budúcnosť filozofie, ale aj pre samých filozofov. Nejde tu o ignoranciu, ale o relatívnu irelevanciu minulosti filozofie vo vzťahu k tomu, čím je každá aktuálna a živá filozofia. Z hľadiska pragmatizmu totiž stráca význam nejaké striktné rozlišovanie aj medzi filozofiou a dejinami filozofie: jednota filozofie a dejín filozofie zrejme spočíva v tom, že najlepší filozofický text je ten, v ktorom sotva rozoznáme, či sa v ňom podávajú dejiny filozofie alebo filozofia

sama, teda dejiny filozofie sa podávajú tak, že ide zároveň o filozofiu, a naopak, filozofia sa podáva tak, že ide zároveň o dejiny filozofie. Oboch, Deweyho i Rortyho, môžeme označiť aj za historikov filozofie, ktorí však hovoria o svojej dobe, nie o večnosti, a snažia sa osloviť práve svoju dobu, nie večnosť; na druhej strane sú to filozofi, ktorí hlboko reflektujú dejinnú cestu, ktorou doposiaľ filozofia prešla, aspoň tá západná, a iba na základe tejto reflexie sa vyjadrujú aj k problémom svojej doby.

Za centrálnu otázku svojej filozofickej revolúcie Rorty pokladá "užitočnosť filozofických slovníkov, zdedených od Platóna a Aristotela". Tým vôbec kladie generálnu otázku o užitočnosti celej filozofie či celých jej dejín. Podľa neho je možné, že tieto slovníky boli kedysi užitočné, lebo zodpovedali ľudským cieľom, ale dnes už také nie sú, lebo dnes máme iné problémy i ciele. Avšak to, kam Rorty svojou filozofiou vôbec mieri, je oveľa väčšia vec - ba možno tá najväčšia vec: ide mu o to, aby sme zmenili myslenie o nás samých, nielen ako filozofi, ale aj ako ľudia. Nabáda nezaoberať sa toľko problémom poznania samým osebe a pre seba, ale skôr problémom ľudského šťastia, a ak tým prvým, tak len ako prostriedkom k tomu druhému. Nejde mu o to, špekulovať nad tým, ako je možné poznanie, keď je ho vôkol toľko, že sa pomaly ani nedá spracovať a veda ho produkuje doslova každý deň, ale skôr nad tým, ako je možné ľudské šťastie. Takto meniť svoj vlastný sebaobraz znamená pochopiť, že nie poznanie, nie veda, nie pravda, nie rozum je to, čo nás robí ľuďmi a na čo by sme mali byť hrdí, ale práve ľudská solidarita, dôvera, schopnosť kooperovať a sociálna nádej je tým, kde začína i končí naša ľudskosť. Kľúčovým problémom filozofie sa tak stáva problém ľudského spolužitia, tak v globálnom a verejnom, ako aj v tom najintímnejšom, súkromnom zmysle.

LITERATÚRA

- [1] NOVOSÁD, F.: Súčasný liberalizmus: dohodnúť sa o spravodlivosti. In: E. Gál, F. Novosád, eds.: O slobode a spravodlivosti. Bratislava, Archa 1993, s. 7-18.
- [2] KLOPPENBERG, J. T.: Pragmatism: An Old Name for Some New Ways of Thinking? In: M. Dickstein, ed.: The Revival of Pragmatism. Durham and London, Duke University Press 1998, s. 83-127.
- [3] CAVELL, S.: Senses of Walden. San Francisco, North Point Press 1981.
- [4] GOODMAN, R. B.: American Philosophy and the Romantic Tradition. Cambridge, Cambridge University Press 1990, s. 21-36.
- [5] RORTY, R.: Pragmatism as Romantic Polytheism. In: M. Dickstein, ed.: The Revival of Pragmatism. Durham and London, Duke University Press 1998.
- [6] BERNSTEIN, R.: American Pragmatism: The Conflict of Narratives. In: Herman J. Saatkamp, Jr., ed.: Rorty and Pragmatism. The Philosophers Respond to His Critics. Nashville and London, Vanderbilt UP, 1995, s. 54-67.
- [7] BERNSTEIN, R.: Pragmatism, Pluralism and the Healing of Wounds. Presidential Address delivered before the Eighty-fourth Annual Eastern Division Meeting of the APA in Washington, DC, December 29, 1988.
- [8] BERNSTEIN, R.: The Resurgence of Pragmatism. In: Social Research, vol. 59, 4, 1992, s. 813-840.
- [9] STUHR, J. J.: Genealogical Pragmatism. Albany, State University of New York Press 1997.

- [10] SHUSTERMAN, R.: *Pragmatist Aesthetics*. 2nd edition. New York, Rowman and Littlefield 2000.
- [11] HAACK, S.: *Pragmatism*. In: Dancy, J. and Sosa, E., eds.: *A Companion to Epistemology*. Oxford, Blackwell 1992, s. 351-357.
- [12] MARGOLIS, J.: *Pragmatism Without Foundations*. Oxford, Basil Blackwell 1986.
- [13] RESCHER, N.: *Methodological Pragmatism*. New York, New York University Press 1977.
- [14] RESCHER, N.: *Communicative Pragmatism and Other Essays on Language*. Lanham, Rowman and Littlefield 1998.
- [15] ROSENTHAL, S.: *Speculative Pragmatism*. Amherst, The University of Massachusetts Press 1986.
- [16] RIŠKA, A.: *Americká filozofia. Od Peircea po Quina*. Bratislava, IRIS 1996.
- [17] RORTY, R.: *Essays on Heidegger and Others*. Cambridge, Cambridge University Press 1991.
- [18] RORTY, R.: *Pragmatizmus a filozofia*. In: Višňovský, E., Mihina, F., eds.: *Pragmatizmus. Malá antológia filozofie XX. storočia. 1. zv.* Bratislava, IRIS 1998, s. 506-541.
- [19] WEST, C.: *The American Evasion of Philosophy. A Genealogy of Pragmatism*. Houndmills and London, The Macmillan Press 1989.
- [20] SHUSTERMAN, R.: *Pragmatism and Culture*. In: *Interpretation, Relativism, and the Metaphysics of Culture*. Ed. by R. Shusterman and M. Krausz. New York, Humanity Books 1999.
- [21] RORTY, R.: *Philosophy and Social Hope*. Harmondsworth, Penguin Books 1999.

Doc. PhDr. Emil Višňovský, CSc.
Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR